Bölüm II

BEŞERİ YAPI

A — MARMARA ADALARINDA YERLEŞMENİN EVRİMİ

Marmara Adalarında hemen her oluşum yakın zamanların değil, uzak bir geçmişle bağlantı halinde bulunur. Fizik konularda (özellikle jeoloji ve jeomorfoloji) olduğu gibi aynı olgu kendini yerleşme konusu üzerinde de göstermiştir. Nitekim yerleşmenin başlangıç tarihi Neolitik döneme kadar iner. Asmalı köyünün kuzeyindeki üçüncü koyda, alivyon dolgu içinde bulunan kalıntılar Neolitik'te bu adada bazı unsurların yaşamış olduğunu gün ışığına çıkarmaktadır. Günümüzden 6000 yıl evvele ait bu yerleşme birimi, Güney Marmara bölümünden gelmiş insanlar tarafından işgal edilmiş olduğunu, geçimlerini daha çok deniz ürünleri ile karşıladıkları - balıkçılık kültürü - öğrenilmektedir. Bütün bunlar Marmara Adalarının eski bir kültür sahası olduğunu kanıtlamaktadır.

Marmara Adalarındaki toplumların 6000 yıl evvelinden günümüze kadar süren yaşam düzenini kesintisiz olarak açıklamak kaynakların azlığı, hatta bazı dönemleri aydınlatacak dökümanların yokluğu nedeniyle mümkün değildir. Bu nedenle açıklamalar ancak dökümanlara bağlı kalınarak ve o ölçüler içinde ortaya konmaya çalışılacaktır. Konuya girmeden hemen belirtelim ki Marmara Adaları bir bütün olarak İlkçağ dönemi içinde faal bir merkez durumuna gelecek kadar gelişmiştir. Böylece İlkçağ, Marmara Adalarında yerleşmenin ilk dönemi olmuştur. İlkçağ içinde temelleri atılmış ve kendine özgü bir yaşam düzenine ulaşmış adalarda zaman süresi içinde idareciler değişmekle beraber, yerleşme ve yaşam düzeni hemen hiç değişmemiştir. Ortaçağ'da da aşağı yukarı aynı düzen hemen İlkçağ'daki gibi kalmıştır. Marmara Denizinin bir Türk Denizi haline gelmesi ancak Bizans Devletinin 1453 yılında son bulması ile başlar. Osmanlı dönemi denebilecek bu süre 1453 den başlayıp 20. yüzyıla

kadar veya 1. Dünya Savaşının sonuna kadar devam etmiştir. Üçüncü dönem ise 1922 den başlamış olup, eskisinden tamamen farklı bir yapı içinde elan devam etmektedir.

Şimdi bu dönemler ayrı ayrı gözden geçirilebilir.

1. EVRE : İlkçağ ve Ortaçağ Dönemi

Marmara Takımadaları hakkındaki ilk bilgiler Sinoplu coğrafyacı Strabo ile Latin tarihçi Pilinüs'ün eserlerinde yer almaktadır. Adaların isimleri ilk kaynaklarda Elaphonnessus olarak verilirken, Strabo'nun «Geographica» adlı eserinde Prokonnesus olarak geçmektedir. Strabo'nun bölgeye yaptığı gezide Kapudağı ve çevresindeki adaları tanıtırken, iki tane Prokonnesus'tan söz etmektedir. Ancak Strabo'nun tasvirlerinden, adalardan Eski Prokonnesus'un Paşalimanı Adası, Yeni Prokonnesus'un da Marmara Adası olduğu çıkarılmaktadır. Gene Strabo'un anlattıklarına göre Marmara Adalarına hariçten gelip yerleşenlerin İ. Ö. 680 yıllarında Sisam ve Miletos'tan gelen Prokonnesus'lular ile başlamış olduğu öğrenilmektedir. Bu veriler Marmara Adalarının İyonya'nın kolonial yayılma dönemi sırasında, İyonya'lılar tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Strabo'dan daha sonraki tarihlerde başka bir coğrafyacı olan Skilasks'ın eserinde adaların Prokonnesus'lar tarafından ekilip biçildiği yani tarıma açıldığı öğrenilmektedir.

Marmara Adaları İyonlalı'lar tarafından düzenlenip, Marmara Denizi ortasında Karadeniz ile Akdeniz arasında cereyan eden deniz ticaretini kontrol edecek bir merkez haline geldikten sonra, bu yeni fonksiyona bağlı olarak gelişmesini sürdürmüştür. Ancak tarihi süreç içinde Marmara Adaları zaman zaman istila dalgaları altında kalın, sahip değiştirmekle beraber, asli fonksiyonunu korumuştur. Nitekim Marmara Adaları İlkçağ'dan Yeniçağ'in başına kadarki dönem içinde İyonlılara bağlı Ksikos'un egemenliğinden sonra sırası ile Tirhenia'lar, Patagos'lar, Miletos'lular, Lidya'lılar, Pers'ler, Isparta'lılar, tekrar Pers'ler, tekrar Ksikos'lar, İskender İmparatorluğu, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular Devleti ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu arasında sahip değiştirmiştir. Görüldüğü üzere 1453 den sonra Osmanlı Devletinin topraklarına katılmakla ilk yerleşme dönemi sona ermiştir.

İlkçağ'dan Yeniçağ'ın başlangıcına kadar geçen 1350 yıl içinde Marmara Adalarının coğrafi yapısını şu şekilde özetlemek mümkün

dür. Her şeyden evvel Marmara Adalarının İyonyalılar tarafından işgalinde aranan amaç, deniz ticaretine dönük, transit deniz ticaretini kontrol edebilecek bir merkez üssünün ele geçirilmesi olmalıdır. Bu nedenledir ki, ticaret gemilerinin en iyi korunması açısından doğal olanaklara sahip Paşalimanı Adasının bundaki rolü büyük olmuştur. Ancak Paşalimanında ilk yerleşmenin nerede kurulduğunu açıklayıcı bir izin bulunmaması bu soruyu cevapsız bırakmaktadır. Gene tarihi kayıtlar ticari ve antrepo faaliyetini yürütecek merkez olarak şimdiki Marmara kasabasının bulunduğu yerde kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Pilinüs'ün ifadesinden de anlaşılacağı üzere ticari koloni ile beraber, adaların tarıma uygun yerlerinde tarımsal faaliyetler de geliştirilmiştir. Her halde bu faaliyetler daha çok yassı adalar gurupunu meydana getiren Paşalimanı, Avşa ve Ekinlik Adaları ile Marmara Adasındaki şimdiki Topağaç Ovasında toplanmış olmalıdır. Çok muhtemeldir ki, tarım, bağcılık yanı şarapçılık üzerinde toplanmıştır. Elde edilen şaraplar bir dış ticaret ürünü olarak Akdeniz ülkelerine sevkedilmiştir. Bunun en canlı kanıtı, Marmara Adaları kıyılarında bulunan anforların şeklinden ve çokluğundan anlaşılmaktadır.

Marmara Adaları gurupu içinde, Marmara Adasının kuzey bölümünde yer alan mermer yataklarının işletmeye açılması da, deniz ticareti, bağcılık ve balıkçılıktan sonra - bu yeni faaliyet ile - adaların potansiyeli daha da artmıştır. Marmara Adası beyaz mermerlerin büyük bloklar verecek yapıda olması nedeni ile mermer ocakları Ege ve Doğu Akdeniz bölgelerinde yer alan görkemli İlkçağ kentlerinin heykel, sütun ve döşeme mermer gereksinmesini karşılıyan en büyük merkez olmuştur. Böylece adalar üzerinde kurulan tesisler ve bunların sağlamış olduğu ekonomi gelip geçici olmadığından, İlkçağ içinde başlıyan gelişme yüzyıllar boyu kesilmeksizin ve hemen aynı tempo içinde devam etmiştir.

Marmara Adaları üzerinde yerleşme merkezleri olarak nerelerin ve ne zaman sit olarak seçilmiş olduğunu açıklıyacak dökümanlar mevcut değildir. Gene İlkçağ'da Marmarada ticaret merkezinin dışında tarım ile uğraşanların nereleri sit olarak seçtiklerini gösterecek izler de hemen hiç yoktur. Sadece Marmara Adasının kuzey bölümünde, Viranköy Vadisinin iç kısminda bulunan Ortaçağ kalıntısı kale, Marmara Adası üzerinde en eski arkeolojik eser olarak yer almaktadır. Viranköy Kanyon Vadisi içine gizlenmiş, dolayısiyle de-

nizden görünmesine olanak verdirmeyen kale, korsanlık dönemini yansıtan en iyi gösterge olarak bulunmaktadır.

Bunun dışında Saraylar köyüne tekabül eden sahada yapılan kazılar sırasında bazı arkeolojik eserler bulunmuşsa da, bunların eski bir yerleşme merkezinin kalıntıları olmaktan daha çok, mermer atölyelerinde işlenip de sevkedilmemiş veya işlenirken kırılmış parçalar olduğu sanılmaktadır. Bu da Sarayların İlkçağa ait idari bir yerleşme merkezi olmaktan daha çok merkez işçileri ile patronlarının yaşadığı bir atölye sahası olduğu izlemini vermektedir.

İlkçağ dönemi içinde adaların nüfus durumu hakkında hemen hiç bir şey bilinmemektedir. Adaların İlkçağ döneminde koloniyal ticarete dayanan faaliyetlerin İyonyalılar tarafından başlatıldığına göre, Prokonessus'lardan sonra civar bölgelerden gelen denizci gruplar adaları taze nüfusla beslemiş olmalıdırlar. Bu nedenle Marmara Adalarının Akdeniz ve Karadeniz kökenli insanların yaşadığı kozmopolit bir Akdeniz kolonisi olarak düşünmek yanlış olmasa gerektir. Nitekim İlkçağ'da kazanılmış bu karakter diğer dönemlerde de devam etmiş ve hemen hiç değişmemiştir. Marmara Adaları İlkçağ'da kazanmış oldukları özelliklerini koruyabilmesinin belki en büyük nedeni, istilacılar tarafından ele geçirilen adaların, başlangıçtaki tahrip ve yağmadan sonra, yalnızca ticari gelirinden belirli bir pay alma dışında, yaşam düzenlerine hemen hiç dokunulmamış olmasından ileri gelmiş olsa gerektir. Böyle bir inanca ulaşmaktaki en büyük neden, ekonomik sistemin çağlar boyunca aynı kalmasından kaynaklanmaktadır.